

KİMLİK GÖSTERİSİNİN ÇARPIKLAŞMASI: İSTANBUL E-5 CAMİLERİ

Hülya Biçer

Özet: Cami mimari tasarımları, toplum kimliğinin geçirdiği değişimi / toplumsal değişimin yönünü belirtmek açısından önemlidir. Türkiye’deki camilerin mimari tasarımları, toplum kimliğinin önemli unsurlarından biri olan dinde meydana gelen değişimler hakkında bilgi vermektedir. Cami mimarisinde benimsenen klasik Osmanlı dönemi mimarisini taklit etme, geleneksel mimari formlar dışında modern cami tasarımı ortaya koymak amacıyla yapılan eklektik anlayışın ürünü olarak gündeme gelen “seçkin cami” tasarımlarının yanında bir üçüncü cami mimarisi türü olarak hiçbir mimari anlayışa, birikime ve geleneğe yaslanmayan “gecekondu camiler” bulunmaktadır. Türkiye’nin pek çok şehrinin çeşitli yerlerinde bulunan camiler uluslararası geçiş yolu üzerinde bulunduğu toplumsal açıdan yaptığı vurgunun önemi artmaktadır. Bu çalışmada uluslararası geçiş yolu E-5’in (D100) İstanbul’un Şirinevler ve Silivri ilçeleri arasında kalan bölümünden seçilen 5 cami / mescit örneğinin (Avcılar Hacı Ahmet Tükenmez Camii, Deniz Köşkler Camii, Florya Yeni Camii, Cengiz Topel Camii, Yenibosna metro çıkışında bulunan bir mescit) mimarisi, konumu, işlevlerindeki çarpıklıklar üzerinden toplumsal değişimin yönü ve toplum kimliği hakkında belli değerlendirmelerde bulunduk. İstanbul E-5 Camileri tüm özellikleriyle kimlik gösterisinin çarpıklaşmasının ifadesidir. Kimlik gösterisindeki çarpıklık söz konusu camilerin yalnızca mimari tasarımındaki / dış görünüşündeki sorunlardan kaynaklanmamakta, camilerin işlevlerindeki çarpıklıklarda yatmaktadır. İstanbul E-5 Camileri cami mimarisi ve işlevlerinin karikatürize edilmiş birer kurgusuna / cami karikatürüne dönüşmüştür. Bunlar uygarlık kimliğini temsil etmekten uzak, toplumun İslam anlayışındaki tahrifatın ve bozulan toplum kimliğinin karikatürleşmiş bir gösterisinden ibarettir.

Anahtar Kelimeler: Cami mimarisi, yol camileri, gecekondu cami, toplumsal kimlik, toplumsal değişim, E-5 Camileri, kimlik gösterisi, kimlik gösterisinin çarpıklaşması, İslamiyet, Hacı Ahmet Tükenmez Camii, Deniz Köşkler Camii, Florya Yeni Camii, Cengiz Topel Camii.

The Distortion In The Sign Of Identity: Istanbul Mosques On The E-5 Motorway

Abstract: Architectural mosque designs are vital to monitor and indicate the direction of the transformation of the social identity. The architectural styles of mosques in Turkey give an outline about the changes in religion that is one of the fundamental components of social identity. Apart from conventional architectural styles, in order to create a modern mosque style in the reproduction of conventional Classical period of Ottoman architecture, there is a third mosque architecture “shanty mosques” which are not based on any architectural form, custom and background besides “elitist mosque” as a consequence of eclectic approach. Mosques in different places of various cities in Turkey are located on international ways, which points out the social influence and rises in importance. In this study, five mosque samples that are located on the international way, E-5(D100) Motorway are chosen between the zones in Şirinevler District and Silivri District in Istanbul: Avcılar Hacı Ahmet Tükenmez Mosque, Deniz Köşkler Mosque, Florya Yeni Mosque, Cen-

giz Topel Mosque, a small mosque in the exit of subway in Yenibosna. Some certain evaluations were made about the direction of social change and identity of society via architectural distortion. All the characteristics of mosques on E-5 Motorway in Istanbul are the expressions of distortion in identity expression. Corruption in identity expression does not derive from not only architectural exterior but functional distortion of the aforementioned mosques. The architecture and function of the mosques on E-5 Motorway in Istanbul are converted into caricatured mosques. Those are far away representations of identity of civilization and just caricatured exhibition of falsification in Islamic sense and corrupted identity of society.

Keywords: Mosque architecture, road mosques, shanty mosques, social identity, social change/transformation, E-5 mosques, identity expression, corruption in identity expression, Islam, Hacı Ahmet Tükenmez Mosque, Deniz Köşkler Mosque, Florya Yeni Mosque, Cengiz Topel Mosque.

Bu çalışmada E-5 yolu üzerindeki İstanbul camilerini ele alarak “kimlik göstergisi”nin çarpıklaşması konusunu tartışmaya çalışacağız. Osmanlı’nın iki mühim payitahtı ile Cumhuriyet Türkiye’si’nin başşehrini birbirine bağlayan devlet karayolu E-5 (D-100), Edirne-İstanbul-Ankara-Adana-Ankara şehirleri arası karayolu ulaşımında kullanılan uluslararası karayoludur. E-5 karayolu üzerinde bulunan yapılar toplumun imgelerini yansıtmaktadır. Aslında E-5 karayolunun kendisi de toplumsallaşmanın ve kimliğin bir ifadesidir. Yol üzerindeki evler, işyerleri, AVM’ler toplumsallaşmanın bir başka yönünü teşkil eder. Esas toplumsal manzarayı ve toplumsal/yerel kimliği bu devlet karayolu üzerinde bulunan toplumsal kurumlara ait yapılar vermekte ve bu yapıların bir kısmını ise camiler oluşturmaktadır. E-5 karayolu da bu yönüyle bir kimliğin belirtisidir. Buradaki temel sorun E-5 karayolu ve çevresindeki toplumsallaşmanın birbirine uyumsuzluğudur. Biz bu uyumsuzluğu E-5 Camileri aracılığı ile tartışacağız.

Türkiye’de sosyolojinin en önemli konularından birisi dindir veya tersinden söylersek laiktir. Ancak tartışma daha çok belli örgütlenme ve kurumsallaşmalar üzerinden yapılmaktadır. Mimari, bu tartışmalardan bağımsız biçimde sanat tarihi veya mimarinin konusu olmaktadır. Bu durum günümüz uygulamalarının tartışma dışı kalmasına neden olmaktadır. Türkiye’deki yeni camilerin inşasında genellikle görülen Osmanlı Dönemi’nde yapılmış anıtsal camilerin taklit edilmeleri anlayışıdır. Özellikle İstanbul ve çevresi için bu durum daha belirgindir. Cami konstrüksiyonunda benimsenen kopya etme anlayışından bağımsız olan bir diğer yol, eklektik anlayışın ürünü olarak ortaya çıkan “seçkin cami” örnekleridir. Bu anlayışı ve temsil ettiği kimlik tartışmasını daha önce ele almıştık.¹ Bu çalışmada seçkin olmayan,

¹ Bkz. Hülya Biçer, “Günümüz Cami Mimarisinde Geleneğin Belirsizleşmesi ve Eklektisizm: Postmodern Cami Anlayışı Olarak Üsküdar Şakirin Camii Örneği”, *Sosyologca*, Sayı: 1, İstanbul, 2011, s. 289- 302.

ama geniş cami cemaatini de temsil etmeyen, bulunduğu yere kondurulmuş görüntüsü veren “E-5 Camileri” örneklerini ele alarak kimliğin bir başka biçimde çarpıklaşmasını ve genelleştirilmesini konu edineceğiz. Konuyu İstanbul E-5 karayolu üzerinde seçtiğimiz belli örnekler üzerinden tartışacağız. Önemle vurgulamamız gerekir ki bizim önceki çalışmamız ve bu çalışmamızda yürüttüğümüz tartışma, cami tasarımları ve uygulamalarını mimari bakımdan eleştirmek, salt etiketleyerek yermek ya da yüceltmek suretiyle belli değerlendirmeler yapmak değildir; camilerin mimari tasarımlarının nasıl olması gerektiğini söylemek hiç değildir. Bizim üzerinde durduğumuz, Türk toplum kimliğinde yaşanan değişim/ bunalım ve açmazların, toplum kimliğinin en soyut ifadesi olan cami tasarımlarında nasıl somutlaştığını ortaya koymaktır. Amacımız eskinin savunulması veya cami anlayışının değişmesine karşı çıkmak değildir. Camilerin mimari tasarımları ancak toplum kimliğini yansıtması ve toplumun kimlik bunalımlarını anlamak açısından ilgi konumuzdur. Bizim ilgimiz cami mimarisinin her bir unsurunun, toplum kimliğimizin geçirdiği değişimi ve kimliğimizin bugününü göstermesi açısından taşıdığı izlerin önemidir; yürüttüğümüz mimari bir tartışma değil temelde “kimlik” tartışmasıdır. Mimari, insanın çevreye ve topluma uyumunun bir biçimidir. Mimarının toplumsallığı en açık sanat biçimi olması, soyutluğu belli bir kimliği ifade etmesine izin vermektedir. Cami mimarisinin uygarlığın ifadesi olması bu nedenledir. Cami mimarisinde ortaya çıkan çarpıklıklar veya sorunlar doğrudan kimliğimizle veya uygarlığımızla ilgili bir sorunu işaret etmektedir.

Tüm İslam dünyasında çeşitli cami örnekleri vardır. Bunlar birbirinden farklılık taşımaktadır. Ancak bu farklılıkların cisimleşmesi, belli tarihsel birikim ve deneyimin ürünü olduğu gibi çok uzun bir zaman içerisinde gerçekleşmektedir. Belli elemeler, vazgeçmeler, yıkıp yapmalar sonucu “ideal” bir form ortaya çıkmaktadır. Bu belki de yüzlerce yıl süren bir çabadır. Cami tasarımının mimarisi kişiye mal olmuş/ kişilerle anılmış olsa bile kişisel bir mimari anlayışını ve tasarımı ifade etmemektedir. Camilerin bütün farklılıklarına karşılık belli uygarlık anlayışının ürünü olması ve bu anlamda ortaklık taşıması bunu göstermektedir. Günümüz cami tasarımında yeni arayışlar çözümle ilgili belli bir seçimi ve yönü göstermektedir. Bunun ötesinde esas sorun cami tasarımlarının belli bir kimliği ifade edemez hale gelmesidir. Günümüz cami mimarisinde bir tür “gecekondu cami” anlayışı dediğimiz, hiçbir birikime yaslanmayan, deneyimlerden faydalanmayan, mevcut deneyimleri özümseyerek aşma çabasında olmayan bir çarpıklığın ifadesi olan uygulamalar belli bir sorunu ortaya koymaktadır. Nasıl ki edebiyatta, şiirde, resimde belli formlar “klasik” hale geliyorsa, cami mimarisinde böyle bir süreç söz konusudur. Klasik, bir anlamda hem geleneğe sahip çıkmayı, hem de gele-

nek içerisinde belli bir değişmeyi ifade etmektedir; bitmiş, tamamlanmış ve donmuş bir süreç değildir. Günümüzde klasik camilere müze gibi yaklaşılması da belli bir çarpıklığın tezahürüdür. Bir anlamda geleneğin aşılammaması, ama geleneğin yaratıcı ve dinamik bir biçimde devam ettirilememesinin ifadesi olmaktadır. Bunun dışında gelenek içerisinde klasikleşmiş olan cami formlarının özensiz, gelişigüzel, kendi bağlamından koparılmış bir biçimde tekrar edilmesi toplumsallaşma ve çözüm anlamındaki bir darlığı belirtmektedir. Bu klasik formların bozularak ve çarpıtılarak yeniden üretilmesi de bir başka sorunu oluşturmaktadır. Geleneğe sahip çıkmak adına geleneğe gerçekte karşılık gelmeyen, geleneğin gerçekliğinden koparak gerçek olmayan bir kimliği ve çözümü gerçekmiş gibi sunmak veya göstermeye çalışmak giderek temelden yoksun kimlik “gösterisine” dönüşmektedir. Benzetme çabası bile sonuçta belli bir çarpıklığın işaretidir. Geleneğin toplumsal maddesinin gerçekliğinin, amaçlarının, geleceğe yönelik dinamizminin yitirilmesi söz konusudur. Bu durum camilere müze gibi yaklaşmak ve yeniden yerli yersiz aynı geleneksel biçimde inşa etmek biçiminde olduğu gibi, gerçekliği/geleneği yeniden üretemeyince ve dinamizm sağlayamayınca, olmayan bir gerçekliği inşa etme çabası bir suniliğe dönüşmektedir. Nitekim bu mekânlarda öz kaybolunca her unsur, eylemlilik, rastlantısal hale gelmekte, ne geçmişle, ne de gelecekle bağlantısı olmaktadır. Türkiye’de günümüz cami mimarisi ile ilgili tartışmalar sınırlıdır. Konunun ele alınışında bu sınırlılığın getirmiş olduğu belli zorluklar söz konusudur. Mevcut tartışmalar sanki eskinin savunulması ya da eskiden -geçmişteki anlayıştan- kopma olarak kolaylıkla etiketlenebilmektedir. Bu etiketleme anlayışının dışına çıkılması ve konunun anlaşılması ancak bu tip anlayışlardan bağımsız yapılan çalışmalarla mümkündür. Biz de bu yönde bir girişimde bulunuyoruz.

Uluslararası geçiş yolu E-5’in Şirinevler-Silivri arasında kalan kısmında 18-20 adet civarında cami ve mescit² bulunmaktadır. Camilerin bir kısmı yolun desturunca konumlandırılmış, biçimsel açıdan özensiz ve mimari estetikten uzaktır. Bir kısmı mescit biçiminde ilginç “*tasarımsal*” modellerle ifade bulmuş, diğer bir kısmı ise İstanbul’da şehir içinde çokça rastladığımız, selâtin camilere benzetilerek devasa boyutlarda inşa edilmiş örneklerdir. Türkiye’de camilerin kurulması ile alakalı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı sorum-

² Türkiye dışındaki diğer İslam ülkelerinde “mescit” sözcüğü “cami” anlamında kullanılmaktadır. Mescitler, minbersiz, tek mekânlı ve mahalle ölçeğinde işleve sahip, küçük ibadet mekânları olarak tanımlanmaktadır. bkz. Metin Sözen, Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü: Resim- Heykel- Mimarlık- Geleneksel Türk Sanatları- Uygulamalı Sanatlar ve Genel Sanat Kavramları*, s. 159.

luluk sahibidir.³ Cami tesis etmek ve işleyişinin devamlılığını sağlama konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sorumluluğu yasalarla⁴ sabit olmasına rağmen bu devlet yolu üzerinde hiçbir disipline tabii olmadığı belli olan pek çok özensiz cami ve mescidin varlığı dikkat çekmektedir. Özensizliğin boyutu salt camilerin mimarisinden kaynaklanmamakta, E-5 üzerindeki camilerin işlevindeki çarpıklıklarda yatmaktadır.

Camiler, geçmişte uygarlık kaynaklı toplumsallaşmanın merkezi olması- na rağmen bugün toplumsallaşma ve uygarlık anlamında bir iddia taşı- maktadırlar, ama kimlik gösterisinin suni bir temsili haline gelmişlerdir.⁵ Özellikle E-5 Camileri bu açıdan ele alınabilir. E-5 yol camileri toplumsallaş- ma merkezi olarak cami anlayışından uzaklaşmanın bir ifadesidir. E-5 yol ca- milerini tanımlayan özellikler, gelip geçicilik, cemaatinin olmaması, toplum- sal manada çevresini etkilememesi, aksine çevresindeki marjinal ilişkilerden etkilenerek fonksiyonlarının değişmesi ve gündelik hayata yönelmesidir. E- 5 yol camileri görüntüden ibaret ve bulunduğu çevreyi etkilemekten uzak, adeta “gerçeğin temsili” haline dönüştüğü yeni bir oluşumdur. E-5 uluslararası

³ 22.06.1965 tarihinde kabul edilen, 02.07.1965 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 12038 sa- yılı 633 numaralı “Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun”un 7. Madde- sinde Diyanet İşleri Başkanlığı Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün sorumluluğu “Cami, Kur’an kursu, hizmet binası ve diğer dini tesislerin estetik, fonksiyonel ve güvenli şekilde inşası için çalışmalar yaparak teknik yönden kontrolü sağlamak, tip projeler hazırlamak, hazırlatmak ve kontrol etmek” olarak açıklanmıştır.

⁴ 02.07.1965 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan “Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun”un 7. Maddesinde Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetle- ri Müdürlüğü’nün görevleri arasında “Cami ve mescitleri ibadete açmak, yönetmek, ibadet ve irşat hizmetlerini yürütmek...” ibaresi yer almıştır. Aynı kanunun 35. maddesi ise “Ca- mi ve mescitler Diyanet İşleri Başkanlığının izni ile ibadete açılır ve Başkanlıkça yönetilir. Ha- kiki ve hükmi şahıslar tarafından yapıldığı halde izinli veya izinsiz olarak ibadete açılmış bulu- nan cami ve mescitlerin yönetimi üç ay içinde Diyanet İşleri Başkanlığına devredilir. Diyanet İşleri Başkanlığınca buralara imkânlar nispetinde kadro tahsis edilir. Kadro tahsis edilinceye kadar buralarda görev yapanların mesleki ehliyetleri ile ilgili esas ve usuller yönetmelikle dü- zenlenir.” şeklindedir.

⁵ Osmanlı şehirlerindeki cami ve medreselere biçilen başat rol, gerek mahallelerin gerekse külliyelerin tesis edilme biçiminde kendisini gösterir. Camilerin külliyelerin merkezinde ya- pılandırılmasının temel önemi, toplumsallaşmanın mihrak noktası olmasından kaynaklan- mıştır. Osmanlı şehri yekpare bir yapı değil; mescit, cami, mektep, tekke, kitaplık ve hamam etrafında biçimlenmiş kendi kendini yöneten idari birimler olan mahalleler ve halkın çevre- siyle ilgili hassasiyetinin yoğun olduğu insani değerleri temel alan yapıyla müteşekkildir. Şehirde toplumsal bir müessese olarak, Cuma namazının kılındığı cami ve mahalle mescit- leri şehirde yaşayan insanlar bakımından önem arz eden yapılardır. Bu nedenle camilerin mimari tasarımları bir kimliğin gösterisi olmaktadır. Ayrıca bkz. Turgut Cansever, *İslamda Şehir ve Mimari*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Avcılar Hacı Ahmet Tükenmez Camii

şı bir yol olmasının yanında İstanbul'un şehir içi ulaşımında kullanılan ana arterleriyle iç içe girmiştir. Bu durum yol üzerindeki karmaşanın camilerde daha çok hissedilmesine yol açmaktadır. E-5 Camileri bir yandan yoldan geçenlerin gündelik geçici işlevlerle ihtiyaçlarını karşılamaya

yönelik, diğer yandan İstanbul içi ulaşımının kenarında kalan marjinalleştirilmiş bir "gösteri kimliği"nin ifadesi olmaktadır. Bu iki taraflı işlevsellik mimari ve mekânsal çarpıklığı daha çok arttırmaktadır. Transit yolun kenarında bulunan camilerin altında, avlusunda dükkânlar oluşturulup kiraya verilmeleri yoluyla camiye gelir elde etme çabası ve bu çabanın hiçbir özen taşımaması, E-5 Camilerinin dini/ruhani işlevlerinin ötesinde, caminin önünden gelip geçenlere gündelik hizmet verecek şekilde tasarlanması ters ve kaotik bir görüntü ortaya çıkarmaktadır. Kiraya verilen dükkânlarda bulunan dönerciler, börekçiler, oto-kiralama ya da emlakçıların cami cemaatiyle ve cami işleviyle ilgisi bulunmamaktadır. Bu yapılar temelde E-5 transit yolundan geçenlerin sıradan ihtiyaçlarını karşılama amacını taşımaktadırlar.

Camilerin ticari kaygılar taşıyan dükkânlarla birlikte örgütlenmesi ilk başta Osmanlı Dönemi'nde cami yakınında kurulan eşya çarşısı ve pazar yerlerini -arasta ve bedesten- hatırlatmaktadır. Ancak Osmanlı camilerinin etrafında bulunan bu gibi oluşumlar bugünkünden çok daha farklı toplumsal ihtiyaçlara karşılık gelmektedirler. Doğan Kuban, Osmanlı şehirlerinde zaman zaman birlikte düşünülen pazar yeri-cami arasındaki ilişkiyi açıklarken, öncelikle çarşılar camilerin her zaman pazar yeri ile birlikte örgütlenmemiş olduğunu, şehirde cami çevresinin dışındaki yerlerde de pazarlar kurulduğunu, fakat özellikle yiyecek pazarlarının küçük şehirlerde ve camilerin çevresinde kurulduklarını vurgulamıştır. Kuban bunun nedenini, şehre mallarını satmaya gelenlerin hiç olmazsa bir öğle namazını büyük bir camide kılma isteklerine ve camiye gelen kalabalığın pazar yerindeki alışverişi arttıracığı düşüncesine bağlamakta, camileri, kent silüetinin temel öğelerinden biri olarak işaret etmektedir.⁶ Ancak E-5 yol camileri bu yönüyle şehrin kendisini

⁶ Doğan Kuban, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, s. 194-195.

belirleyen bir kimlik ögesi olmaktan uzak görünmekte, tam tersine temel ilişkiler dışında kalmayı belirtmektedir.

E-5 Camilerinde yolun özelliğinden kaynaklanan kaotik durum camilerin konumlanması ve işlevsel özelliklerine yansımıştır. E-5 yol camileri karikatürize edilmiş cami temsilleridir. Uygarlığı temsil etme yerine uygarlığın özünden sapmayı ifade etmektedir. Burada mimari estetik bakımından veya toplumsal bir müessese olarak bir cami gerçekliği bulunmamaktadır. Yol üzerinde “seyredenlerin” gündelik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yeme-içme, alışveriş mekânları, çeşitli dükkânlar ve özellikle tuvaletler, camilerle beraber konumlandırılmıştır. Çarpıtılan sadece cami ve ibadet anlayışı değildir, Osmanlı Dönemi külliyelerinin işlevleri de çarpıtılmıştır. Bunun bir örneği Süleymaniye Camii ile birlikte külliyesidir. Süleymaniye Camii giderek turistik bir mekâna dönüşürken, Süleymaniye Külliyesi bünyesindeki diğer yapılar da bugün ticari kaygılara hitap etmektedir. Külliyenin Darüşşifasının restoran olarak kullanılması, İmarethanesinin ise son derece bakımsız ve vahim bir halde çay bahçesi olarak işletilerek tarihi külliyenin birimlerinin ticarethaneye dönüşmesi de ayrı bir tartışma konusudur.

Anadolu tarihinde ticaret yapmak üzere yolculuk eden kervanlar ve kervanların konakladıkları kervansaraylar belli bir uygarlık anlayışını ifade etmektedir. Günümüzde kervansarayın işlevselliğinin şehirlerarası yolculuklardaki sanal kurgusu “dinlenme tesisi yapılanmaları”dır, İstanbul şehir içi ulaşımındaki karşılığı ise E-5 karayolu üzerindeki yapılarıdır. Şehirlerarası yolculuklarda kullanılan durak noktalarının geçiciliği daha baskındır, fakat bu yapaylaşmış gerçekliğin şehir içine taşınmış hali İstanbul açısından daha çarpık bir görüntü vermektedir. Yol gelip geçiciliğine rağmen camiler gelip geçici bir toplumsal yaşamın göstergesi değildir. Bu bakımdan E-5 yol camileri toplumun kimlik gösterisinin ve toplumun İslam anlayışında yaşanan bozulma ve çürümenin tezahürleridir.

Türkiye’de camiler çoğunlukla vakıf, dernek veya yardımsever kişilerin maddi destekleriyle tesis edilmektedir. Bugün cami yaptırmak isteyenler maddi imkân elde ettiklerinde istedikleri formlarda camiler kurabilmektedirler. Bizim ele aldığımız E-5 üzerinde bulunan mescitlerle birlikte sayısı 18-20’yi bulan camilerin kaçta kaçının gerekli özen ve ihtimam gösterilerek tasarlandığı, işlevsel özelliklerini ne şekilde gerçekleştirdiği ve uygarlık kimliğini hangi minvalde ortaya koyduğu tartışmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan habersiz inşa edilen camilerden Diyanet İşleri Başkanlığı’nın haberdar olmasının cami için Diyanet’ten imam talebinde bulunulmasıyla gerçekleşmekte olduğunu 2006 yılında yapılan “Cami Projeleri İstişare Toplantısı”nda dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu dile getirmiştir. Bardakoğlu’nun belirttiğine göre, çeşitli şahıs ya da vakıflarca kurulan irili

ufaklı camilere, tesis eden kişilerin kendilerince “*uygun*” gördükleri ve imam olarak takdir ettikleri kişileri camide göreve getirmeleri suretiyle Diyanet’in kurulan caminin varlığından haber olmadığı kayıtdışı cami ve mescitler tezahür etmiştir.⁷ Kayıtdışı camilerde gerçekleştirilen din eğitimi niteliğinin belirsizliği meseleyi toplumsal sorun haline getirmektedir. Öyle ki, Diyanet atamasıyla göreve getirilmemiş olan vaizlerin mesleki eğitim ve donanımının bilinmezliği ve din adına topluma neyi vaaz ettiği bir muğlâklığı ortaya koymaktadır. Aynı toplantıda (Cami Projeleri İstişare Toplantısı) dönemin Diyanet İşleri Başkan yardımcısı Fikret Karaman, üç beş kişinin toplanıp cami yaptırmak üzere harekete geçtiğini, rehber ya da bilgi eksikliğinden kaynaklanarak küçücük bir mahalleye, mahallenin çevresindeki yapılarla örtüşmeyecek biçimde 20-30 metre yüksekliğinde bir kubbe etrafında uyumsuz biçimde dikilen minarelerle, mahallenin nüfusu (caminin cemaatiyle cami büyüklüğü uyum göstermeli), iklim şartları (soğuk iklime sahip yerlerde yapılan yüksek kubbeler, kışın caminin ısıtılmaması ve cemaatin ibadet edebilmesi için cami içinde küçük bölmeler ayrılması ihtiyacını doğurup caminin ana mekânının boş kalmasına neden olmakta), çevredeki mimari yapıları, ihtiyaçları (mahallede hangi büyüklükte ve işlevsellikte camiye ihtiyaç duyulduğu) rasyonel biçimde değerlendirilmeden anlamsız camiler yapıldığını belirtmiştir.⁸ Cami konstrüksiyonunun her bir ögesi (kubbe, minare, caminin büyüklüğü vs.) belirli standart ölçü ve ihtiyaca göre biçimlendirilmemesi ve bu formun geliştirilememesi camilerin temsiliyetini başka bir konuma oturtmaktadır. Her cami giderek kendisini (veya bağlı olduğu sınırlı cemaati) temsil etmektedir. Bu İslamiyet’in temsiliyetinin çarpıklığı, İslamiyet’i geniş bir kimlik ve uygarlık belirtisi olmaktan uzaklaştırmaktadır. E-5 yol camileri bunun uç örnekleridir. Bu görüşümüzü çeşitli örnekleriyle doğrulamak mümkündür.

E-5 karayolunun İstanbul/Avcılar bölümünde yer alan Hacı Ahmet Tükenmez Camii, İstanbul trafiğinin en hareketli noktalarından birinde yer almaktadır. 1980’de inşa edilen cami, mimarisi açısından bir selâtin caminin çarpık kopyası niteliğindedir. Caminin etrafında bulunan binaların gölgesinde kalmadan etraftaki tüm yapılardan ön plana çıkma çabası minarelerinin orantısız uzunluğu biçiminde şekil bulmasını getirmiştir. Minarelerin anlamsız ve işlevsiz biçimdeki uzunluğu yan yana dizili diğer binaların arasından caminin güçlü ama temelsiz bir “*buradayım*” deme arzusunu ifade etmektedir.

⁷ Cami Projeleri İstişare Toplantısı (10-11 Temmuz 2006), s. 18.

⁸ Cami Projeleri İstişare Toplantısı (10-11 Temmuz 2006), s. 13.

Toplumsal ve uygarlık düzeyinde değil ama cami boyutlarını yükseltmek varlık belirtisi olarak ortaya çıkmıştır. Caminin altında yer alan avluya bakan mini çay bahçesi ilk bakışta, bir yaşam merkezi ve caminin de bu merkezin ana yapısı olması anlayışını anımsatan bir izlenim yaratmaktadır. Fakat yan yana tasarlanmış cami giriş kapısı ile büfe giriş kapısı meselenin karmaşık görünümlerini vermektedir. Caminin yan tarafında bulunan, büyük tabelasıyla ve şaka gibi duran ismiyle mütenasip “Bonjur” börekçisi çarpıklığın vahametini hissettirmektedir. Hacı Ahmet Tükenmez Camii’nde ilgi çekici bir diğer unsur caminin içerisinde bulunan güvenlik kameralarıdır, ibadet mekânının içinde dahi bir güvenlik endişesinin bulunması oldukça ilginç bir durumdur. Çoğunlukla camilerin altında, yanında ya da avlusunda bulunan gashane-nin girişinin, bu caminin içinde kadınlar için ayrılan küçük bir odanın karşısında tesis edilmiş olması, caminin mimari tasarımını sorgulatır niteliktedir.

Hacı Ahmet Tükenmez Camii bahçesi

Caminin avlusundaki “Bonjur” börekçisi

E-5’in Avcılar’da kalan bir başka camisi 1970’de yapılmış olan Deniz Köşkleri Camii’dir. Cami mimarisi bakımından makul büyüklükte, betonarme malzemeden inşa edilmiştir. Hacı Ahmet Tükenmez Camii’nin altında yer alan büfe ve börekçiler, Deniz Köşkleri Camii’nde yerini caminin görünümünü büyük ölçüde bozan koca tabelalı otomotiv- emlakçılara bırakmaktadır. Caminin altındaki emlakçı tabelalarıyla gösteri haline dönüşen (Amid Otomotiv, Surkent Oto) emlakçı-cami birlikteliği, gündelik ilişkilerle genel düzeyde bütünlük kursa da ortaya çıkan garipliği diğer bir deyişle pervasızlığı yansıtmaktadır. Caminin alt katındaki emlakçıların önünde park edilen araçlar, bir otopark ya da otopark görünümünü vermektedir.

Seçtiğimiz örnekler arasında en yeni inşa edilen cami 1997’de kurulmuş olan Florya Yeni Camii’dir. Caminin bir mimarı yoktur, caminin tasarımı bir yüksek inşaat mühendisi tarafından yapılmıştır. Caminin mimarisi devasa boyutlarda ve klasik Osmanlı mimarisi taklit edilmek suretiyle vücuda geti-

Deniz Köşkler Camii

Caminin altındaki oto-emlakçılar

rilmiştir. Bu eskiyi tekrarlayış, eskinin felsefesinin kavranmamışlığının göstergesi olmaktadır. Osmanlı'nın çeşitli dönemlerinde farklı mimari üsluplarla farklı camiler inşa edilmiştir. Her dönemdeki kültürel yapıya, toplumsal ihtiyaçlara göre tasarlanan camilerin bugün eski biçimleriyle diriltilmeye çalışılması, yitirilen değerlerin yerine yenileri üretilememiş ve kimlik açmazına düşülmüş olmasının belirgin bir kanıtıdır. Florya Yeni Camii'nde bu anlayış en yüksek noktadadır, caminin adının "yeni" olmasına rağmen sunulan yeni bir şey yoktur. Caminin devasa boyutuyla Osmanlı'nın anıtsal camilerinin haşmetinin yarattığı huşu yakalanmak istenmiş gibidir. Fakat buradaki sorunun esas kaynağı farklıdır. Bu "mimarsız" caminin yeni bir mimari yaratıcılık ortaya koyamaması anlaşılardır. Florya Yeni Camii'nde yapının tasarımını gerçekleştirenlerin zihinlerindeki "ideal" cami formunu örnek alarak cami tasarımları söz konusudur. Bu örnekteki ideal form klasik Osmanlı mimarisi olmuştur. Ancak Bakırköy Müftülüğü'nün internet sitesinde caminin kimlik bilgileri açıklanırken, caminin tasarımının "özgün Osmanlı mimarisi tarzında" yapıldığı ifadesinin yer alması ve her döneminin kendi içinde ayırt edici özellikleri bulunan altı yüzyıllık mimari geçmişin "Osmanlı mimarisi" olarak belli bir mimari üsluba karşılık gelmeyen genel ve muğlâk bir ifadeyle tanımlanması trajikomiktir.⁹

Florya Yeni Camii'nin E-5 karayolunun arka tarafında kalan cephesinden görünümü beş katlı apartmanın üzerine kubbe ve minare kondurulmuş havası yaratmaktadır. Türkiye'de farklı şehirlerde bu tipte "apartman cami"lerin türemeye başlaması söz konusudur.

İçinde asansörü de bulunan Florya'daki bu E-5 Camisinin ön tarafı (cami girişinin bulunduğu E-5'e bakan cephe) cami avlusuna bakmaktadır. Altan

⁹ www.bakirkoymuftulugu.gov.tr/FileUpload/ks1250/File/florya_yen%CB%9C_cam%CB%9C.doc (Çevirim içi, 03.07.2011).

ilk iki katında öğrenci yurdunun da bulunduğu caminin arka cephesi toplu yerleşmelere-sitelere- bakmaktadır. Bu cepheden bakıldığında caminin gerek apartman görünümü, gerekse önünde park eden araçlar oldukça kaotik bir görüntü vermektedir. Caminin ve şadırvanının bulunduğu alanın içerisinde ve caminin az ilerisinde Mercedes-Benz oto galerisi bulunması da bu caminin teşkil ettiği gösterinin karmaşasını ortaya koyan unsurlardandır.

Florya Yeni Camii'nin arka cephesinin alttan ilk iki katındaki *"Özel Berk Erkek Öğrenci Yurdu"*, külliye anlayışının taklit edildiğini gösteren bir diğer durumdur. Topkapı Karaahmet Paşa Külliyesi'ndeki XVI. yüzyılda Mimar Sinan tarafından yapılan Kara Ahmed Paşa Camii'nin avlusunda da *"Özel Gazi Ahmet Paşa Yükseköğretim Erkek Öğrenci Yurdu"* bulunmaktadır. Yapıldığı dönemde medrese olarak kullanılan bu yapı günümüzde öğrenci yurdu olarak işletilmektedir.¹⁰ Kara Ahmed Paşa Külliyesi'nin medresesi Florya Yeni Camii'nin alttaki iki katındaki öğrenci yurdu ile mimari konstrüksiyon bakımından da *"benzerlik"* taşımaktadır.

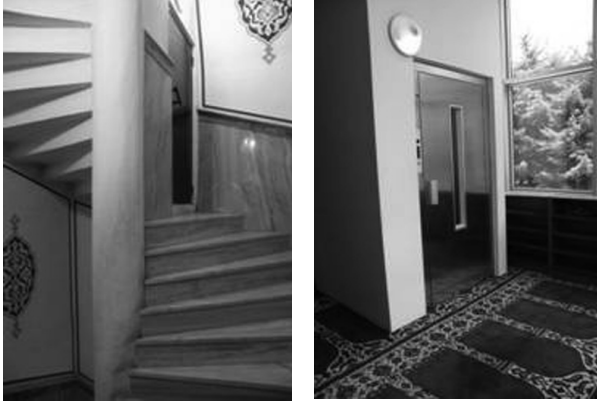

Florya Yeni Camii: E-5'ten görünüm (soldaki); cami, caminin arka tarafındaki siteler ve sağ taraftaki, camiyle aynı bahçe içinde yer alan Mercedes-Benz oto galerisi (sağdaki).

İstanbul'un araç ve insan trafiği bakımından en kalabalık noktalarından biri olan Şirinevler meydanında E-5'in tam kenarında yer alan Cengiz Topel Camii, şehir karmaşasının içinde kaybolmamak için çabalayan bir başka cami örneğidir. Cami, yolun izin verdiği ölçüde, kendisi için ayrılmış küçük bir alanda tesis edilmiştir. Caminin altındaki dönerciler, büfeler ve çeşitli satıcılar bu caminin kaotikliğini teşkil etmektedir. Cami tabelasının yanındaki yanardöner ışıklı büfe tabelası caminin tabelasını gölgede bırakmıştır. Caminin giriş kısmında çiçekçi, dönerci/ büfe, seyyar tesbih ve dua kitabı satıcısı, E-5 üzerin-

¹⁰ Süleymaniye Külliyesinin yapılarının bugün ticarethaneye dönüşmesinin benzer bir temsili Kara Ahmed Paşa Külliyesinde de yaşanmaktadır.

den görülen tarafının alt katında çeşitli seyyar satıcılar (ayakkabıcı, gözlükçü vs.) bulunmaktadır. Cami insan ve araç trafiğinin düğümlendiği noktada olmasının yanında, dört bir yandan dükkân ve seyyar satıcılarla kuşatılmıştır.

Florya Yeni Camii'nin içindeki apartman merdivenleri (soldaki), caminin içindeki asansör (sağdaki).

Burada bahsi geçen camilerin neredeyse tamamı ezan ve namaz vakitleri dışında kilitlidir. Namaz vakitleri dışında yol camilerinin içine girilmek istendiğinde türlü sıkıntılarla karşılaşmak mümkündür. Araştırma sırasında ezan vakti dışında açık bulunan tek cami olan Hacı Ahmet Tükenmez Camii'nin içindeki güvenlik kameraları, diğer camilerin kilitli olmasının anlamını açıklar niteliktedir.

Florya Yeni Camii'nin ön (soldaki) ve arka (sağdaki) cephelerinin uyumsuzluğu. Arka cephe görünümünde, yapının üzerine kubbe kondurulması apartman izlenimini ortadan kaldırmamaktadır.

Florya Yeni Camii altındaki öğrenci yurdu (soldaki). Topkapı Kara Ahmed Paşa Camii avlusundaki öğrenci yurdu (sağdaki).

Herhangi bir ev, cami gibi yapı tesis edileceğinde halkın rızasının da alındığı Osmanlı şehrinde, şehirdeki yapıların ve mahallenin asayişi bir anlamda toplumun gözetimindedir. Osmanlı şehrinde bulunan toplumsal duyarlılık, toplumsal değişmelere bağlı olarak giderek aşınmıştır ve günümüzde camiler ya güvenlik kameralarıyla ya da kilitlenmek suretiyle korunmaya çalışılmaktadır.

Cengiz Topel Camii genel görünüm (soldaki). Cengiz Topel Camii altındaki büfeler (sağdaki).

E-5 üzerinde yer alan ibadet mekânlarının diğer bir kısmı da, özensiz biçimde inşa edilmiş mescitlerdir. Anadolu'da XI. yüzyıldan itibaren görülme-ye başlanan belli bir çalışma ve emeğin ürünü olarak yapılan köşk-mescitlerin¹¹ yerine bugün bambaşka biçimlerde "*tasarlanan*" yapılarla karşılaşmaktayız. Köşk-mescitlerin ana yapı maddesi taş iken günümüzde mescitlerin ana gövdesinin betonarme, çatısı ve minaresinin alüminyum, kurşun ya da

¹¹ Ayrıca bkz.: Yılmaz Önge, "Anadolu Türk Mimarisinde Köşk-Mescit Geleneği", *Önasya: Aylık Türkoloji Fikir ve Aktüalite Mecmuası*, Sayı: 52, Cilt: 5, Ankara, 1969, s. 7-9.

demirdöküm olması mimari estetiği bozmanın yanında verdiği özensiz görüntüden ötürü temsil etmedeki acizliği ifade eder. Mesele yeni malzemenin kullanılması değildir; bu yeni malzemenin eski biçimi taklit etmesi, garip/sahte bir görüntüyü ortaya çıkarmaktadır.

Garip çatısı, çivit mavisi süslü şerefeli minaresi ve çivit mavisi külahıyla Yenibosna'daki mescit ve "Tuvalet" tabelasının "mescit" tabelasına baskınlığı.

Yenibosna'da bulunan, E-5 üzerinden görülen minaresi olmasa mescit olduğu güçlükle fark edilecek olan bir örnek, mescitlerin vahim durumunu gözler önüne sermektedir. Garip çatısı ve minaresiyle Yenibosna'daki mescidin "mescit" tabelası "tuvalet" tabelasının baskınlığının altında ezilmiştir. "E-5 Mescitleri" yoldan geçenlere ibadet mekânı sağlamaktan daha farklı amaçlar da taşımaktadırlar. Çoğunlukla, ibadet etme amacının dışında yol üzerinde seyredenlerin tuvalet ihtiyaçlarını karşılama işlevsellikleri ön plandadır. Bu mescidin gerek mimari tasarım açısından özensizliği, gerekse tuvalet tabelasının mescit tabelasından daha dikkat çekici yapılması bu şekilde algılanmaktadır. Mescidin ana gövdesine parlak sarı renkli kondurulan, hemen yanına yazısının hiç dikkat çekmediği daha küçük beyaz bir tabelayla minaresinin altına yerleştirilen tabela yol mescitlerinin dramını gözler önüne sermektedir. Bu tek örnek değildir. E-5 üzerinde çeşitli yerlerde bir ibadet mekânına yakışmayacak özensizlikteki benzer örneklerle karşılaşmaktadır. Bu gibi yapılar mescit formunda yapılan ama daha çok tuvalet işlevselliğinin ön planda olduğu temel meselenin (ibadet etme) tersine döndüğü örneklerdir. Bahsi geçen mescitler, yol üzerinde seyrederken ibadet etme işlevini yerine getirmek üzere derme çatma bir şekilde inşa edilmiş, biçim ve işlev açısından sorunlu biçimdedir. E-5 Camilerinde görülen ve bir nevi aslının canlandırmaları olarak tanımladığımız örnekler, E-5 Mescitlerinde de benzer biçimde İstanbul şehrinin ve toplum kimliğinin kaotik karikatürize edilmiş halleridir.

Sonuç Yerine

Günümüzde Türkiye’de yaşanan kimlik bozulması pek çok alana aksettği gibi, cami mimarisine de etki etmiştir. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde şehirlerin silüetinin başat yapıları ve toplumsallaşmanın mihrakları camiler, bugün de bağlı olduğu uygarlık ile ilgili kimliği belirtmesi açısından önemlidir. Bizans’tan Cumhuriyet’e her dönemde önemini korumuş İstanbul’un ana arter yollarındaki cami örnekleri meselenin önemini kat be kat arttırmaktadır. Yolun gelip geçiciliği, cami ve mescitlerin mimari tasarım ve işlevselliklerinin çarpıklaşmasını meşrulaştırmamaktadır. E-5 camilerinin mimari tasarımlarındaki savruklu ve bir ibadethane olarak temsil ettiği değerleri itibarsızlaştırması ve cami kültüründe yarattığı tahrifat, bu camilerin toplum kimliğinin bozulmasının birer göstergesi haline dönüşmesine neden olmuştur. E-5 Camilerinin temsil ettiği cami modeli, uygarlık kimliğinin tahrifatının görüntüsüdür. Karikatürize edilen cami mimari ve işlevi uygarlık unsurunda ortaya çıkan bozulma ve tahribatı anlatmaktadır. Bu durumda E-5 yol camileri yaşayan canlı bir sosyal müessese değil; kimlik kaosunun içinde gerçeğin kurgusu haline dönüşmüş içi boşaltılmış ve gündelik hayata teslim olmuş bir uygarlık karikatürlerine dönüşmüştür. Yersiz yurtsuzlaşmanın önerildiği ve gerçeklik haline dönüştüğü günümüzde tarihten kopuk bir kimlik anlayışının geçerli hale getirilmesi de aynı kaynaktan beslenmektedir.

Kimliğin ve uygarlığın en üst düzeydeki ifadelerinden biri olan camiler, günümüzde ne geçmişin dinamizmini ne de geleceğin canlılığını taşımaktadır. Bunun ötesinde bu yeni tasarım örnekleri ne Doğulu/geleneksel ne Batılı/modern bir kimlik özelliğini taşımaktadır. Minarenin orantısız uzunluğunu, kubbenin iriliğini eleştirmenin ötesinde bizim çıkartmak istediğimiz esas sonuç budur. Bu, her türlü melezliğe/karmaşaya/ kuralsızlığa destur veren postmodern dünyanın yarattığı bir durumdur. Yaşadığımız postmodern dönemde pür Doğulu ya da Batılı kimliği kalmadığı gibi, toplumların kimliklerinin ifadesi olan göstergeler de aşınmaya uğramışlardır. Günümüzde toplum kendi gerçekliğini giderek yitirmekte, kendi gerçekliğinden ve özünden giderek uzaklaşmaktadır. Bu anlamda mimari tasarımlar da giderek öze yönelik bir soyutlama olmaktan çıkmaktadır. Dönemin özünü, geçmişin izlerini, geleceğin ruhunu ve toplumun insani değerlerini yansıtmama gücünü taşımamaktadır. Esas kaybedilen bu özdür, insani değerlerden ve yaratıcılıktan giderek uzaklaşmadır. Yol camileri bu kimlik bunalımının ifadesidir. Diğer bir deyişle, ne geçmişi ne günümüzü ne de geleceğin dinamizmini belirtme özelliği taşıdığı için gerçeklikten kopuk, gerçeğin benzeri ve karikatürleşmiş imgelerine dönüşmektedir.

Kaynakça

- Biçer, Hülya, “Günümüz Cami Mimarisinde Geleneğin Belirsizleşmesi ve Eklektisizm: Postmodern Cami Anlayışı Olarak Üsküdar Şakirin Camii Örneği”, *Sosyologca*, Sayı: 1, İstanbul, 2011, s. 289-302.
- Cami Projeleri İstişare Toplantısı (10-11 Temmuz 2006)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2007.
- Cansever, Turgut, *İslam’da Şehir ve Mimari*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010. Cansever, Turgut, *Osmanlı Şehri: Şiir’den Şehire*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, Resmi Gazete, 02.07.1965.
- Eyüpgiller, Kemal Kutgün, “Türkiye’de 20. Yüzyıl Cami Mimarisi”, *Mimarlık*, Sayı: 331, Ankara, 2006, s. 20-27.
- Kuban, Doğan, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995.
- Önge, Yılmaz, “Anadolu Türk Mimarisinde Köşk-Mescit Geleneği”, *Önasya: Aylık Türkoloji Fikir ve Aktüalite Mecmuası*, Sayı: 52, Cilt: 5, Ankara, 1969, s. 7-9.
- Sözen, Metin; Tanyeli, Uğur, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü: Resim- Heykel- Mimarlık-Geleneksel Türk Sanatları-Uygulamalı Sanatlar ve Genel Sanat Kavramları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.
- www.bakirkoymuftulugu.gov.tr/FileUpload/ks1250/File/florya_yen%CB%9C_cam%CB%9C.doc (Çevirim içi, 03.07.2011).